

FELSEFE DÜNYASI

2015/YAZ/ SUMMER Sayı/Issue: 61

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve Hakemli Bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı İşleri Müdürü/Editorial Manager

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet İNAM (ODTÜ)

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail KÖZ (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal TÜRER (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Dr. M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/Ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/Ulakbim since 2004.

Adres/Adress

Necatibey Caddesi No: 8/122

Kızılay - Çankaya / ANKARA

PK 21 Yenışehir/Ankara • Tel & Fax: 0 312 231 54 40

www.tufed.org.tr

Fiyatı / Price: 35 ₺ (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı / Design and Printed by.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret
İşletmesi

Alinteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11

Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

Basım Tarihi : Temmuz 2015, 750 Adet

İdealist Bir İmmateryalist: George Berkeley

Ahmet Erhan ŞEKERCİ*

Giriş

George Berkeley (ö.1753)¹ hayatını idealleri üzerine kurmuş; etrafındaki hemen herkesin müstehzi tavırlarına aldırmandan düşüncelerini savunabilme cesaretini gösterebilmiş bir filozof ve din adamıdır. Birbirinden farklı yönleri kişiliğinde bir araya getirme başarısını gösteren düşünür, oldukça duru bir anlatımla ortaya koyduğu metafizik görüşlerinin yanında savunmacı tavrı ile de hem döneminde, hem de günümüz düşünce dünyasında ilgi çeken bir filozoftur.²

Modernizmle başlayıp, aydınlanmayla ivme kazanan bilimsel bakış açısı, insanoğluna o zamana değin bulamadığı imkânların kapısını aralıyordu. Maddenin önem kazanmasıyla realizm, idealizm karşısında tarihsel

* İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, Yard. Doç. Dr.

1 George Berkeley'in dikkate değer bir yaşam öyküsü vardır. İrlanda doğup, yaşamının belli bir döneminde bishop/piskoposluk görevi yapmış olan düşünür hayatını Oxford'da oğlunun eğitimi için geldiği Christ Church College'da kaybetmiş ve bu kolejin katedraline defnedilmiştir. Hayatının önemli evrelerinden birisi de yeni dünyayı/Amerika'yı irşat etme amacıyla Bermuda'da kurduğu teoloji kolejidir. Düşünürün en önemli eserleri arasında yer alan *Alciphron*'u burada kaleme almıştır. Gerçi bu projesi, kendisine verilen sözlerin yerine getirilmemesinden dolayı başarılı olmamış olsa da, İngiltere'ye döndüğünde kendisine önemli görevler verilmiştir. İdealleri uğruna çoğu insanın yapmaya cesaret edemediği şeyleri denemiş olmanın yanında, fikri açıdan da düşünce tarihinin gördüğü istisnâî şahıslardan bir tanesidir. Bu makalemizde ortaya koyduğumuz görüşlerin daha iyi anlaşılmasına, onun yaşam öyküsünün bilinmesi önemli katkı yapacaktır. Bkz, http://tiger.uic.edu/~hilbert/Images%20of%20Berkeley/Berk_life.htm, 30.10.2014; David Berman, "Introduction", George Berkeley, *Alciphron, or the Minute Philosopher*, (içinde) ed. David Berman, Routledge, London and Newyork-1993, s.1-2; Alexander Campbell Fraser, "George Berkeley", *The Works of George Berkeley*, ed. A.C.Fraser, Oxford-1901, s.10-72; düşünürün eserlerine dair geniş online arşiv için bkz, <http://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/lookupname?key=Berkeley%2C%20George%2C%201685-1753>, 30.10.2014.

2 Alexander Broadie, "Roger Bacon", *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford University Press, Oxford-1995, s.78

bir avantaj yakalamıştı. İnanç ve idealler üzerine kurulu düşünceler yerlerini daha realist ve ampirist fikirlere terk ediyordu. Düşünce tarihinin en önemli kırılmalarından birinin yaşandığı bu dönemde fikirlerini ortaya koyan Berkeley, ortaya çıkan entellektüel durumun kendisinin de mensubu olduğu inanç dünyasına ve Tanrı kavramına olan inancı sarsıp yerle bir edeceğini düşünmekteydi. Her şeyi maddî bir özle açıklama iddiasında olan insan, sekülerizmin hakimiyet alanına doğru hızla ilerlemekteydi. Bunun farkında olan düşünür, böyle bir ortamda tek tek sorun ve bireylerle uğraşmak yerine, problemin asıl kaynağına inip, etkisiz kılınması gerektiğine inanmaktaydı. Potansiyel ihtimalleri önceden öngören ve buna karşı içsel bir mücadeleye girişen Berkeley, cârî dünyanın hâkim paradigması olan madde anlayışına karşı ontik bir savaş açmıştı. İmmateryalizm olarak tanımlanan ve kimilerince oldukça cüretkâr olarak nitelendirilen bu düşünce, Berkeley'in hayatı boyunca tam bir itikat ve adanmışlıkla savunduğu bir ülküdür. Dini ve metafizik unsurların motive ettiği bu ülkünün daha kolay anlaşılabilmesi için konuyu iki ana bölümde ele alacağız.

Bilgi anlayışı

İmmateryalist bir filozof olarak meşhur olan Berkeley aslında farklı tür bir idealizmin de kurucu temsilciğini yapmaktadır.³ Kısmen Platon'u andıran kısmen de kendine has olan bu idealizm onu, nihayetinde immateryalizm olarak isimlendirilen bir düşüncenin ve gayri-maddi bir dünyanın eşliğine getirmiştir. Bilginin imkânı meselesine müspet yaklaşan düşünür, kaynağını Tanrıda gördüğü sezgisel bir bilginin varlığına inanmaktadır. Ampirist geleneğin temelinde olan idea bilgisini o da kabul etmekte ancak geleneğin diğer düşünürlerden farklı olarak bu bilginin kaynağını dış dünya yerine zihin olarak tasavvur etmektedir.⁴ Tanrısal bir veri olarak kabul

3 Berkeley idealizmini için zaman zaman, subjektif tanımlaması kullanılmaktadır. Ancak bu tanımlamanın onun idealizmini ifade etmede yeterli olmadığını düşünüyoruz. Bu nedenle düşünürün bu idealizminin kendine has olduğu vurgusunu yapmaya çalışacağız. Öyle ki, bu idealizm Kant'ın ifadesiyle dogmatik olarak ta nitelendirildiği de olmuştur. Bkz, Charles P. Krauth, "Prolegomena", *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, (içinde), J.B.Lippincott&Co, Philadelphia-1881, s.25

4 Bkz, H.Mustafa Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, Elis Yayınları, Ankara-2003 s.71, Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi*, BDS Yayınları, İstanbul-1992, s. 390.

ettiği bu bilgiye ulaşmayı kendine amaç edinen düşünür, kişinin kendini ve zihnini keşfederek bu yeteneğini işletmesi gerektiğine inanmaktadır.⁵

Berkeley her ne kadar selefi olan Locke'a (ö.1704) eleştiriler getirmiş olsa da, diğer ampiristler gibi onun yolundan giderek, insan bilgisinin nesne ile kurduğu ilişkide duylara, bellek ve hayal gücüne vurgu yapmıştır. Görme yoluyla çeşitli ışık ve renk idealarını edindiğimizi, dokunma yoluyla ise sertlik, yumuşaklık, sıcaklık ve soğukluk gibi durumlara dair idealarımızın ortaya çıktığını kabul etmektedir.⁶ Ancak onu diğer ampiristlerden ve diğer tüm düşünürlerden ayıran nokta, algılanan şeylerin bilgi haline gelmesi durumudur. Ona göre yukarıda ifade ettiğimiz idealar ya da bilgi nesnelere algılayan, hayal eden ve anımsayan bir özne vardır ve biz bunu genellikle zihin, ya da ruh/tin diye isimlendiririz.⁷ Örneğin, yediğimiz bir meyvenin tadına dair bir yargıda bulunduğumuzda bu bilgimizin kaynağı aslında sezgiseldir. Onu lezzetli ya da lezzetsiz olarak nitelendirebilmemiz için ona dair önsel bir bilgiye sahip olmamız gerekmektedir. Zira sezgi kavramının gerçekleşebilmesi için ona dair bir bilginin varlığı zorunludur. "Fiziki olarak görüp, algılayıp ancak ona dair bir idea oluşturamadığımız bilgilerin kaynağı nedir?" diye bir soru sordüğümüzde verilebilecek cevap bizi tin/ruh kavramına ulaştırır. Berkeley bu konudaki görüşünü şu şekilde ifade etmektedir:

Tin olmaksızın ne düşüncelerimizin, ne tutkularımızın, ne de imgelemimizin biçimlendirdiği idealarımızın var olamayacağını herkes kabul edecektir. Duyuya verilen çeşitli duyuların ya da ideaların, bunlar nasıl harmanlanmış, ne kadar kaynaşmış olursa olsunlar kendilerini algılayan bir zihin olmaksızın var olamayacakları açıktır. Sanırım 'var' teriminin duyulur şeylere uygulandığında ne anlama geldiğine dikkat eden herkes bunun sezgisel bilgisine ulaşabilir. Üzerine yazı yazdığım masanın var olduğunu, yani onu gördüğümü ve duyumsadığımı söylüyorum; eğer çalışma odamın dışında olsaydım, yine var olduğunu söylerdim....⁸

5 Bkz, H.M.Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, 118.

6 Bkz, George Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*, çev: Halil Turan, Bilim ve Sanat, Ankara-1996, s. 35. Bu eser bundan sonra *İlkeler* kısaltmasıyla kullanılacak olup, sayfa numaraları öncesinde verilen sayılar eserin içindeki ilke numaralarına karşılık gelmektedir.

7 Bkz, G. Berkeley, *İlkeler*, 2, s. 36

8 G. Berkeley, *İlkeler*, 3, s. 36

Düşünüre göre, bilginin en önemli unsuru olan algılamının ancak düşünen varlıklarca gerçekleştirilebileceğidir. İdea bilgisini anlamlı kılan onu algılayan bir öznenin olması, ideanın ise algılanmış olmasıdır. Bilgi, immateryalist düşüncenin ana söylemi olan, “var olmak algılanmış olmaktır”⁹ (to be is to be perceived) ifadesi zımni olarak öznenin filini içeren “var olmak algılamaktır” ifadesini de içermektedir.¹⁰ Zira buradaki ilişki sadece algı ile onu algılayan şey/özne arasında gerçekleşmektedir. Düşünen varlıklarca algılan sadece idealarımızdır; onları algılayan ve onlara anlam katan ise zihnimiz yani bizatihi sahip olduğumuz ruhsal özelliğimizdir. Bu açıdan baktığımızda Berkeley’ye göre, düşünce dünyamızın en önemli fikirlerinden birisi olan idealar ancak zihin ile var olabilirler. Fiziki dünyada gözlemlediğimiz benzer idealar ise, zihin olmaksızın sadece düşünmeyen bir tözde var olan şeylerdir.¹¹

Berkeley’ye göre iki tür obje vardır. Bunlar doğrudan algılanan fikirler ve bu fikirler aracılığıyla algılanan ve onların tasavvurları olan gerçek şeylerdir. Fikirlerin teşekkülü zihinsel bir süreçten onun tasavvurları olup sadece fikirler dolayısıyla bilgi düzeyinde bir anlam ifade eden şeyler ise fiziki dünyadaki idealardır.¹² O hiçbir zaman duyu idealarının varlığını külli bir şekilde reddetmemiştir. Ancak halef ve selefleri olan ampiristlerin yaptığı gibi, duyu idealarına sonsuz bir güven de duymamıştır. Berkeley aslında duyularımızın bizi her zaman yanıltabileceğini anlatmaya çalışmış ve bu düşüncesine bağlı olarak kısmen bizleri ve onu okuyan herkesi zorlayan çeşitli genellemelerde bulunmuştur. Ona göre aslında algılanan sadece fikirler ya da duyumlardır.¹³ Bizler aslında duyu yoluyla sadece kendi duyum ve idealarımızla ilişki kurabiliriz. İmmeteryalist düşüncenin özünü oluşturan bu düşünceler ve fikirleri anlamı kılan ise onu algıyan zihnimiz-

9 İfade daha çok “Esse est percipi” şeklindeki Latince söylemiyle meşhur olmuş ve zamanla düşünürün epistemolojisini ifade etmede karakteristik bir önem kazanmıştır.

10 Öznenin yani algılayanın bizatihi zihin yada ruh olma bakımından artık “Esse est percipi/var olmak algılanmış olmaktır” söylemi “Esse est percipere/Var olmak algılanmak veya algılayan olmaktır” şekline dönüşecektir. Bkz, Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, 5.baskı, İstanbul-2014, s.610

11 Bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 8, s.39-40.

12 Bkz, George Berkeley, *Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma*, ter. K.Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, 1996-İstanbul s.58. Bu eser bundan sonra “Üç Konuşma” kısaltmasıyla kullanılacaktır.

13 Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.604

dir. Berkeley bu tür düşüncelerini Philonous'un dilinden şu şekilde ortaya koymaktadır:

Algıladığım şeylerin benim kendi fikirlerim olduğu ve hiçbir fikrin benim zihnim dışında var olamayacağı besbellidir. Şurası da yine besbellidir ki, benim algıladığım fikirler ya da şeyler, gerek kendileri gerek anatipleri/arketipleri, benim zihnimden bağımsız olarak vardır; çünkü onları meydana getirenin ben kendim olmadığımı, gözlerimi ya da kulaklarımı açtığımda hangi özel fikrin etkisi altında kalacağımı dilediğim gibi belirlemek gücüne sahip bulunmadığımı biliyorsun.¹⁴

İmmateryalist Düşünce

Berkeley'i ortaya koyduğu görüşlerle, 18.yy idealizminin öncüsü olarak kabul edebiliriz.¹⁵ Öyle ki, maddenin zihinden bağımsız bir gerçekliğin olamayacağını iddia etmesi bunun en önemli kanıtıdır. Tarih, maddenin bizatihi mevcudiyetine karşı, daha önce bu denli güçlü bir ontik meydan okumaya şahit olmadığından, biz bugün Berkeley'i materyalizme karşı yürütülen mücadelenin en merkezi figürlerinden biri kabul ediyoruz. Çağın hakim paradigması olan 'maddenin hakimiyeti'ne karşı geliştirilen ve immateryalizm başlığı altında toplayabileceğimiz argümanların çıkışı noktası çoğunlukla bir J.Locke kritiğidir. Berkeley, yüksek bir motivasyonla savunduğu immetaryalizim ve bu minvalde ortaya koyduğu düşüncelerden dolayı her ne kadar eleştirilmiş olsa da, onu önemli ve farklı kılan da yine bu fikirleri olmuştur.

Berkeley salt filozof olmanın ötesinde bulunduğu sosyal, siyasi ve entelektüel ortamın hızla değişiminden oldukça etkilenen ve kendince yanlış gördüğü bu değişime çözümler üretmeye çalışan bir düşünürdür. Selefi J. Locke'a yönelttiği eleştirilerin merkezindeki husus, bilim felsefesinin mutlak hâkimiyeti ve nihayetinde salt bir materyalizme¹⁶ gidecek olan bu

14 G.Berkeley, *Üç Konuşma*, s. 70

15 Onun düşünce tarihinin en büyük idealisti ve modern idealizmin kurucusu olduğu şeklinde de nitelendirmeler vardır. Bkz, Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.599

16 Düşünürün materyalizme dair kaygılarında eleştirinin merkezinde Locke olmakla beraber, Rasyonalist geleneğin önemli düşünürleri olan; Hobbes (ö.1679) ve Spinoza'ya (ö.1677) da bir eleştiri getirmektedir. Onları materyalizmin doğal sonucu olarak sekülerizmin ve modern ateizmin doğuşuna etki ettiğini de düşünmektedir. Düşünür Hobbes'un materyalist dünyasına karşı, yeniden metafiziğin hakim olduğu bir dünya algısı

bilimsel algıya karşı, metafiziğin ve dinin konumlandırılması için en etkili yol olarak maddenin inkarını görmüştür. Düşünürün bu hamlesi hem içinde bulunduğu çağda hem de sonrasında oldukça cesurca bir adım olarak nitelendirildiği gibi, bir o kadar da çılgınca bir girişim olarak görülmüştür.

Düşünürün idealizminin temelinde onun bilgi anlayışı yatmaktadır. Onun ‘esse est percipi’ ifadesiyle sistemleştirdiği, ‘var olmak algılanmış olmaktır’ mottosu idealist bakış açısının ve bunun doğal bir sonucu olan ve maddenin inkarına kadar giden immateryalist düşüncenin temelini oluşturmaktadır.¹⁷ Bilimin ve düşüncemizin ana gövdesi sahip olduğumuz fikirlerdir. Ona göre fikirlerimizi, dış dünyada gözlemlediğimiz şeylerden ya da maddi unsurlardan değil de onların bizim zihnimizdeki gerçekliğinden elde ederiz. Bu açıdan bilimin de temeli olan bilgiye bizler maddeyi algılayarak ya da ona dair bir fikir ortaya koyarak değil de, daha çok içten gelen bir sezgi yoluyla ulaşabiliriz. Bu bilgiye de kolaylıkla ve herhangi bir yanılgıya düşmeksizin ulaşabiliriz. Bunun için yapılması gereken tek şey aslında kendimize dönüp içimizdeki fikirler hazinesi keşfetmektir.¹⁸ Düşünür, J. Locke’un Descartes’a (ö.1650) getirdiği “doğuştan düşünceler yoktur” eleştirisini temellendirdiği bilgi felsefesinin bir ürünü olan ampirist algının tam tersine, onun halefi olarak, yeniden gerçekliği maddi özlere düşünce idealarına döndürmeye çalışmıştır. O, J. Locke’un aksine gerçekliği maddi dünyadan alıp zihin dünyasına taşımaya çalışmıştır. Onun kabul ettiği idealer sonlu veya sonsuz bir şekilde sadece zihinlerde var olabilirler.¹⁹

Berkeley’i böyle bir sonuca ulaştıran bilgisel arka planın bazı unsurlarına yukarıda kısmen değinmiştik. Ancak immateryalist algının tam olarak anlaşılabilmesi için, onun duyu ideaları ve imgelem ideaları olarak

oluşturmaya çalışmaktadır. Bu çalışmanın en büyük çabası da immateryalist düşüncede kendini göstermektedir. Bkz, George Berkeley, “Siris: A Chain of Philosophical Reflection and Inquiries Concerning The Virtues of Tar Water”, *The Works of George Berkeley* (içinde) vol. III, London-1820, s.412 M.F. Burnyeat, “Idealism and Greek Philosophy: What Descartes Saw and Berkeley Missed” *The Philosophical Review*, XCI, No:1,1982, s.3 17 Bkz, A.C. Grayling, “Berkeley’s argument for immaterialism”, *The Cambridge Companion to Berkeley*, ed. Kenneth P.Winkler, Cambridge University Press, Cambridge-2005, s.166.

18 Bkz, Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s.390; Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.608

19 H.Mustafa Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s.71

adlandırılan ikili ayırımının ne anlama geldiği ve nasıl kullanıldığını da bilmek gerekmektedir. Madde karşıtlığı ya da maddenin yokluğunu/inkârını iddia eden immateryalist düşünce maddeye karşı geliştirilen bir reddiye olarak kabul edilmektedir. Berkeley, mensubu bulunduğu ampirist geleneğin deney ve gözlem ülküsüne kısmen ters düşen bir yaklaşımla, tüm varoluşu duyu verilerinin zihindeki karşılığı olarak açıklamaya çalışmıştır. Düşünürün en temel eserleri olan *İlkeler* ve *Üç Konuşma*'da buna benzer söylem ve izahatları bulmak mümkündür. Berkeley için önemli olan tek şey zihinlerimizde doğrudan karşılaştığımız; duyu ve imgelem olarak ikiye ayrılan idealarımızdır. Duyu ideaları dış dünyaya dair algımızın sonucunda oluşmuş olan idealarlardır. İmgelem ise hayal dünyamızın mahsulü olan fikirlerdir. Duyu ideaları yapısı gereği imgelem idealarından daha canlı ve belirgindirler. Etkileri daha düzenli olduğu için fiziksel dünyada ortaya çıkan epistemolojik birikimin oluşmasında birincil etkindir. Gerek duyu ideaları gerekse imgelem ideaları doğrudan zihnimize bağlı olarak anlam kazanırlar. Fiziki dünyada devamlı tekrar eden ve sanki hep aynıymış hissi veren bir devinim içerisinde, adına 'doğa yasaları' dediğimiz sonuçlarla karşılaşıyoruz.²⁰ Bunlar herkesin aynı şekilde algıladığı değişmez bir düzen olarak kabul edilen bir sistemdir. Bu yasalar tamamen duyu idealarının sistematize edilmiş ve bilgiye dönüştürülmüş halleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu noktada İmmateryalist düşünceye getirilen en önemli ve popüler eleştirilerden birisi olan 'herkesin kabul ettiği fiziki gerçeklik nasıl olur da reddedilir?' sorusunu tekrar hatırlamak gerekmektedir. Berkeley'e göre bu alemdeki edimlerimizin temel nedeni doğa yasalarıdır. Besinin beslediğini, uykunun dinlendirdiğini, ateşin ısıttığını değişmez doğa yasaları sayesinde biliriz.²¹ Böyle bir yasa olmasaydı her şey karmaşa içine düşer, herhangi bir düzenden de bahsedilemezdi.

“Var olmak algılanmış olmaktır” mottosunda fiili gerçekleştiren zihinlerimizdir. Algılanan şey ile algılayan arasındaki ilişkide zihnimizin mutlak bir etkinliği bulunmaktadır. Berkeley'e göre zihnimiz aslında nihayetinde Tanrı'ya ulaşan bir kaynağa bağlıdır. Bu nedendir ki, zihinlerimizin duyu idealarına isim verebilmesi önceden onlara dair izlenim ya

20 Bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 30, s.52

21 Bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 31, s.53

da bilgiye sahip olmasına bağlıdır. Tam bu nokta Berkeley'in mensubu olduğu İngiliz ampirist geleneğiyle çatışmaya başladığı yerdir. Zira geleneksel ampirist algı, zihin yargılarımızın oluşmasını birikimsel birliğin bir sonucu olarak görmektedir. Ancak düşünürümüz zihnin aslında birikimsellikten öte ilahi bir kaynak tarafından beslendiğini iddia etmektedir. Geleneksel ampirist geleneğin kurucusu olan Locke'un bilginin bu özelliğini ortaya koymak için detaylı bir şekilde birincil ve ikincil nitelikleri ortaya koymaya çalışmıştır.²² Ancak Berkeley'deki temel fark, zihinlerimizin Tanrı tarafından daha önce bizlere verilmiş bilginin bir gereği olarak zaten duyu idealarını bilkuvve bilmektedir. Bu nedendir ki onunla karşılaştıklarında ona ne ad vereceklerini ya da onunla ne yapacaklarını önsel/bilkuvve olarak bilmekteydiler. Sadece bu bilgiyi ya da hikmeti keşfetmeleri gerekmekteydi. Ancak duyu idealarıyla olan karşılaşma deneyimin artmasını ve belli bir süre kullanılabilir bilgiler haline dönüşmesini sağlamıştır. Düşünür, duyu ile algılanan şeylerin iradeye bağlı olmadığını hatta onların algılanmasını sağlayan bizden daha üstün bir iradenin ya da ruhun varlığını gerektirdiğini söyler.²³

Tüm varlığı insan bilincine indirgeyen bu ontoloji anlayışı zihinden bağımsız harici nesnelere inkârına ve dolayısıyla Aristo'dan (ö. M.Ö. 322) beri benimsenmiş varlık felsefesinin ve madde anlayışının temelindeki epistemolojinin terkiye yol açıyordu. Zira Locke'un ikincil nitelikler olarak isimlendirdiği maddenin renk, biçim ve hareketine dair özelliklerin zihinden bağımsız olarak var olması mümkün değildir. Bu şeylerin var olması sadece benim algılamamdan ibaret bir durumdur. Aslında ilk ifade edildiğinde kabul edilmesi zor olan bu yaklaşım, Hylas ile Philonous arasındaki tartışmada, Philonous'un uzun uğraşlar sonunda zımnen de olsa Hylas'ın ikrarıyla ortaya çıkan düşüncedir. Daha sonraları Hume'la daha ileri bir kullanıma kavuşacak olan şüphecilik sayesinde,²⁴ her ne kadar bu

22 Bkz, J. Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* çev. Vehbi Hacıcadıroğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul-1996, s.105-109

23 Bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 29, s.52

24 Hume'un Kant'da ilham veren en önemli tavırlarından birisi olan şüphecilik kavramı onun mensubu olduğu ampirist gelenekte diğerlerinden ayrışmasına ve öne çıkmasına katkıda bulunmuştur. Bkz, Jonathan Bennett, *Locke, Berkeley, Hume, Central Themes*, Oxford University Press, 7.baskı, Oxford-1991, s.313.

kavrama eleştiri getirmiş olsa da Berkeley, aslında madde olarak adlandırılan şeyin duyu izlenimleri sonucunda tecrübenin de katkısıyla ortaya çıkan ortak bilgi birikimi olduğunu ifade etmektedir. Ancak madde olarak nitelendirilen şeylerle tek tek ilgilendiğimizde hiç ummadığımız bir takım yanılğı ve kabullerle karşılaşabiliriz. Mesela bir kitap okuduğumuzda ortaya çıkan durumu tahlil etmeye çalışalım. Aslında kitabı okurken doğrudan karşılaştığımız şeyler belli şekilleri olan harflerden başka bir şey değildir. Ancak bu harfler aracılığıyla belli kavramlar doğar. Harfleri algılamak duyusal bir durum olmakla beraber zihnimde oluşan kavramların doğru olup olmadığına ya da gerçek şeylerle örtüşüp örtüşmediğine nasıl karar vereceğiz.²⁵ Hylas'ın deyimiyle 'duyulur şeyler duyu ile algılanan şeylerdir'. Ancak onlardan çıkarsama yapmak, neden ve vesileler bulmak zihnimizin işidir.²⁶ Var olmak algılanmış olmaktır ya başka bir deyişle zihinlerin onu algılamasıdır sözüne binaen şu soru ortaya çıkmaktadır: Duyulur şeylerin gerçekliği sadece algılanmış olmaktan mı ibarettir? Hylas ve Philonous arasındaki tartışmada buna dair önemli bir eleştiri ortaya çıkmıştır. Var olmakla algılanmış olmanın farklı olduğu, şeylerin algılanmadan bağımsız olarak mutlak bir gerçekliğe sahip olduğu ifade edilmiştir.²⁷

Bu durum daha sonraları Philonous tarafından eleştirilmiştir. Aslında bu düşünce herkesin hemfikir olduğu bir durumdur. Ancak cevaben yaptığı savunmada, Hylas'da olduğu gibi muhatabını septisizme kadar götürecektir argümanlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Ona göre maddi cevherde algılanan şeyin, yani ideanın kendisinde bizatihi olmadığını, ancak onu algılayanda meydana geldiğini söyler. Mesela elini ateşe uzatanın hissettiği acı ve sıcaklık durumu ideanın kendisinde değil de onu algılayanın algısında meydana gelmektedir. Bu durumu bilgi haline getiren ve ona isim veren şey de zihinden başkası değildir.²⁸ Bu noktada diğer önemli bir soruyu sormak gerekmektedir: Bütün bu şeylerin algılayan zihnin dışında fiziki alemde gözlemediğimiz varoluşu nasıl açıklayabiliriz? Yani "ateşte aslında sıcaklık yoktur da, onu algılayan sadece benim zihnimdir" diyebilir miyiz? Aynı şekilde bir yemekteki lezzete dair yargılarımız sadece bireysel

25 Bkz, G.Berkeley, *Üç Konuşma*, s.11

26 Bkz, G.Berkeley, *Üç Konuşma*, s.12

27 Bkz, G.Berkeley, *Üç Konuşma*, s.13

28 Bkz, G.Berkeley, *Üç Konuşma*, s.14-16

ifadeler midir?²⁹ Burada bizleri meraklandıran büyük bir soru işareti belir-mektedir. Yani algılama sonucu varlıkta tezahür edip algılanmaksızın yok olan bir bilgi ile mi karşı karşıyayız? Düşünüre göre, kişinin bir nesneyi gözleri açık olduğunda görmesi onun var olduğunu, gözlerini kapattığında görmemesi ise yok olduğunu gösterir. Peki diğer insanların aynı cismi gö-rüp ortaya koydukları yargıları nasıl yorumlamamam gerekmektedir? Yani maddi cevherler oluş ve bozuluşun hızlı bir şekilde meydana geldiği, göz açıp kapayınca kadar yenilenen şeyler midir? Bu ve buna benzer insanın zihnini zorlayan karmaşık ve basit pek çok soru sorulabilir. Bu nedenledir ki düşünürün fikirleri gerek kendi zamanında gerekse kendinden sonraki zamanlarda pek çok kez eleştiriye uğramıştır. Zamanın dil bilimcisi Dr. Samuel Johanson, onun bu söylemlerine oldukça müstehzi bir şekilde karşı argüman geliştirmiştir. Fiziki dünyanın gerçekliğini reddettiğini düşündü-ğü Berkeley’i kast ederek, önüne çıkan bir taşla tekme atıp, “işte bu taş nasıl tekmeliyorsam onu da bu şekilde reddediyorum” demiştir.³⁰ Oldukça popülist ve pratik bir reddiye olan bu tavır aslında düşünürle ilk defa karşı-laşan her okuyucunun da içine düşeceği bir durumdur. Ancak bu bölümün sonunda da göreceğimiz gibi, aslında mesele bu popülist söylemin ortaya koyduğu kadar basit değildir.

Aslında problem, bilgi anlayışına dair girişte ifade ettiğimiz gibi, iki tür objenin olduğunu bilmemekle alakalı bir eksiklikten kaynaklanmakta-dır. O şöyle der:

İki çeşit obje vardır; bir çeşidi doğrudan doğruya algılanır ki, bunlara fikir adı verilir; ötekiler ise fikirler aracılığıyla algılanan gerçek şeyler ya da dış objeler olup, fikirler bunların imajları ve tasavvurlarıdır. Şimdi, açıkça söylüyorum işte, fikirler zihin dışında var olamazlar, ama öbür çeşit objeler olabilir.³¹

Yani düşünüre göre kişinin algıladığı aslında kendi fikirlerinden başkası değildir ve bunlar zihin dışında da var olamazlar. Ancak burada unutulmuş önemli nokta ise benim algıladığım fikir ya da şeylerin ana tip-leri ya da benzerleri benim zihnimden bağımsız bir şekilde var olmasıdır. O halde onları meydana getiren ben miyim değil miyim? Diye bir soru

29 Bkz, G.Berkeley, *Üç Konuşma* s. 19

30 Bkz, K. P. Winkler, “Introduction”, *The Cambridge Companion to Berkeley*, s. 1

31 G.Berkeley, *Üç Konuşma*, s. 53

ortaya çıkmaktadır. Yani gözlerimi ve kulaklarımı açtığımda hangi özel fikri benimseyeceğimi seçecek kadar bir güce sahip miyim değil miyim?³² Düşünürün ortaya koyduğu fikir dünyasında muğlak kalan pek çok sorudan bazılarıdır bunlar. Burada ortaya çıkan diğer önemli bir husus da duyu ile algılanan şeylerin yalnızca zihinde bulunmasıdır. Yani duyu ile algılanıp da doğrudan doğruya algılanmayan bir şeyin olmama halidir. Aslında duyulur olup da zihin dışında var olan bir şey yoktur. Yani bizim madde olarak adlandırdığımız şey düşünür için duyulur değil akledilir bir şeydir.³³

Duyulur şeylerin bizlerin onları algılamasıyla varlığa geldiği, algılanmaksızın yok olduğunu söyleyen Berkeley'e karşı ortaya konan itirazlarda dikkatlerden kaçan şu husus onun yanlış anlaşılmasına sebep olmaktadır. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, bizim algılamadığımız ve yok olduğunu söylediğimiz bir şeyin fiziki alemdeki gerçekliğini nasıl anlamlandırmalıyız? Düşünürün bu duruma dair cevabı gayet açık ve nettir; algıladığım sürece var olan bir şey, ben algılamadığım zaman başka zihinler ya da ruhlar tarafından algılanmaya devam ediyor olabilir. Eğer genel bir epistemolojiden, hele ki genel geçer bir tabiat yasasından bahsediyorsak eğer, mutlaka her zihnin buna katkıda bulunacağını da kabul etmek durumdayız. Bu durumda itiraz konusu olan cisimlerin her an yok edilip yeniden yaratılması gibi bir durum söz konusu da değildir. Gözlerimi kapadığımda yok olan eşya, açmamla yeniden varlık alanına gelecektir.³⁴ Bu izah Dr. Johanson'ın itirazına da bir cevap niteliği taşımaktadır. Bilgi surecini zihne bağlayan bu epistemolojide, her bireyin zihni kendine has bir özellik taşımaktadır. Aynı masayı gördüklerini söyleyen iki kişinin bunu doğrulayacak şeyleri sadece ortaya koydukları ifadelerdir. Bu açıdan bireysel bir özellik taşıyan var olmak-algılanmak formülü, kişinin duyu algısının kesilmesiyle bitmektedir. Ama onu algılayan başka zihinlerce varlığını kısmen farklı duyumlamayla devam ettirmektedir. Berkeley açısından oldukça insicamlı bir şekilde ortaya konmuş olan bu yaklaşım, aslında tartışılması gereken epistemolojik problem ve soruları da barındırmaktadır. Mesela

32 Bkz, G.Berkeley, *Üç Konuşma*, s.70

33 Bkz, G.Berkeley, *Üç Konuşma*, s.71-72

34 Bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 45, s.61; ayrıca bkz, Robert J. Fogelin, *Berkeley and the Principles of Human Knowledge*, Routledge, New York, 2005 s.47. Bu eser bundan sonra "Principles" kısaltmasıyla kullanılacaktır.

farklı bireyler bir şeyi aynı algılayamıyorsa, herkesin kendine özel ve zihninin etkin olduğu bir tasavvuru varsa, bu durumda ortak kullanabileceğimiz bir bilginin imkanından söz etmek mümkün olmadığı gibi, bilgi diye kullandığımız şeyin doğruluğundan da emin olamayız. Zira düşünürün de ifade ettiği gibi bir şeyin varoluşuna ya da kesinliğine dair ortaya konan sadece duyu algılarımızdır.

Düşünür *İlkeler* adlı eserine daha önce işaret ettiğimiz soru ve eleştirileri bir anlamda öngörerek, muhtemel cevaplarını da vermeye çalışmıştır. Bu eleştirilerden birincisi kuşkusuz fiziki gerçekliğin/özlerin yadsınıp yadsınmadığıdır? Fiziki özlerin varlığını yadsıdığına dair eleştiriye öngören düşünür, maddeye yüklenen uzam, katılık, ağırlık gibi niteliklerin ancak onu algılayan zihne özel olduğunu söyleyerek itiraz eder. Yoksa fiziki dünyada varlığını algıladığımız şeyler hakkında herhangi bir reddiye ortaya koymamıştır. O da tıpkı diğer insanlar gibi, her gün gördüğümüz güneş, yıldızlar bitkiler, madenlerin gerçek varlık olduğunu düşünür.³⁵ Aslında bu tür şeylerin yoksunluğuna dair imgelemin muhtemel yansımaları olabilir. Ama yine de ortaya konan eleştiriler ne kadar sert olursa olsun, onun deyimiyle aslında doğadaki hiçbir şeyden feragat etmiyoruz. Onlar her zamanki gibi oradalar ve varlar.³⁶ Bu durumu düşünür açık yüreklilikle şu şekilde ifade etmiştir:

Duyuyla ya da düşünerek kavrayabileceğimiz hiçbir şeyin varoluşuna karşı bir tartışma yapmıyorum. Gözlerimle gördüğüm, ellerimle dokunduğum şeylerin var olduklarından, gerçekten var olduklarından en küçük kuşku bile yok. Var olduğunu yadsıdığımız tek şey özdek/madde ya da cisimsel töz/cevher dedikleri şeydir. Bunu yaparken diğer insanlara hiçbir zararımız dokunmuyor, özdeğin ya da cisimsel tözün eksikliğini duyacaklarını da sanmıyorum.³⁷

Düşünürün fikirlerine dair buraya kadar söylediklerimizi şu şekilde özetlemek yerinde olacaktır. Berkeley'e göre kabul edilmesi gerekli olan ilk ve tek şey, zihinlerinde karşılıklarını bulan idealarımızdır. Zihin dışında olanlar ise bireylerin beyanlarıyla ortaya çıkan ortak algılardır. Bir şeyi algılamak, zaten sahip olunan bir şeyle yeniden karşılaşmak anlamına

35 Bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 36, s. 56.

36 Bkz, G G.Berkeley, *İlkeler*, 34, s. 54-55

37 G.Berkeley, *İlkeler*, 35, s. 55

gelmektedir. Mesela bir ağaçla karşılaştığımda zihnimde olan ve başkaca bir zihinde mevcut olmayan bir ağaç figürüdür.³⁸ Bunun da kaynağı evrensel bir ruhtur. Ona göre aslında ruh/tin olmaksızın ne düşüncelerimizin ne de tutkularımızın ne de hayal gücünün biçimlendirdiği idealarımızın var olamayacağı herkesçe kabul edilecektir. Duyuyla ilgili çeşitli duyuların onları algılayan biri olmadıkça var olmayacaktır.³⁹ Algılamak demek bir anlamda düşünce yeteneğine sahip olmak demektir. Bu açıdan bakarsak bir madde ya da ideanın düşünmeyen bir dayanağı da olmayacaktır. Yani bir ideaya sahip olmak, düşünen bir töze/cevhere bağlı olmak demektir aslında.⁴⁰ Düşünür bu durumu edebi bir ifadeyle şu şekilde açıklamaktadır:

Bazı gerçeklikler zihne o denli yakın ve açıktır ki, onları görmek için bakmak yeterlidir. Bütün bu gökyüzü korosunun, bütün bu yeryüzü varlıklarının, kısacası dünyanın devasa çatısını oluşturan bütün cisimlerin bir zihin olmaksızın kalıcı olmadıkları, bunların varlığının algılanmak ya da bilinmek olduğu ve onları algılamadığımda, zihnimde ya da herhangi başka bir yaratılmış tinin zihnimde var olmadıkları, hiç var olamayacakları ya da ancak sonsuz bir tinin zihnimde kalıcı olabilecekleri bana göre işte böyle yakın ve açık bir gerçekliktir.⁴¹

Yani düşünür aslında fiziki dünyada her gün algıladığımız, hakkında bilgi ve yargı sahibi olduğumuz, bizim dışımızdaki insanların da ifadeleriyle var olduğunu düşündüğümüz şeylerin varlığını inkar etmemiştir. Onun şüpheyle yaklaştığı ve inkar bağlamına yaklaşan şey, duyu ideaları bağlamında karşımıza çıkan adına da madde dediğimiz şeydi. Onun inanmadığı bizatihi bağımsız olduğuna inanılan maddesel tözün ortaya çıkardığı epistemolojydi. Burada kasıt tamamen duyu idealarıyla ilgili bir durumdur. Şayet bunlar duyu idealarından başka ise zaten onun için hiç var olmamıştır; hatta bilinmesi de mümkün değildir.⁴² İmmateryalist düşüncenin özeti aslında, duyuların objelerin idea olarak adlandırılması ve bunlara dair zihinsel ön bilgilerinin zaten mevcut olmasıdır. Bundan dolayıdır ki algılanan objeler ya da duyu ideaları ancak algılanmaya bağlı olarak var olmaktadır.

38 Bkz, R.J.Fogelin, *Principles*, s. 49

39 Bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 3, s. 36

40 Bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 7, s. 39

41 G.Berkeley, *İlkeler*, 6, s. 38-39

42 Bkz, H.M.Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s. 74

Berkeley'in düşünce sisteminin kalbi olarak nitelendirebileceğimiz immateryalist düşüncenin gerekçeleri arasında, zamana hâkim olan maddeci algının ortaya çıkardığı kültürel, entelektüel ve metafizik yaklaşımlar vardır. Her şeyin merkezine maddenin sorgusuz bir şekilde oturtulmasına karşı çıkan düşünür, ona dair şüphelerini ortaya koyarken kadim metafizik algıları da kaybettikleri mevzilere yeniden yerleştirmek istemiştir. Ortaya koyduğu ve immateryalizm olarak isimlendirilen bu düşünce ilk dillendirildiğinde bazı insanlar onu ya anlamamış ya da tahfif etmişlerdir. Dr. Johanson'ın yaklaşımı bu duruma gösterilebilecek en güzel örneklerdendir. Anlatılana göre bir keresinde böyle düşünenlerin Berkeley'in yüzüne kapıyı kapatıp, eğer dediği/iddia ettiği gibi maddi bir dünya yok ise, kapının varlığını önemsemeyerek, onun girebileceğini söyleyerek alay etmişlerdir. Ancak Berkeley düşüncelerinde o denli ciddiydi ki, tüm algılamamızın kaynağının zihin olduğunu her fırsatta ortaya koymuştu. Ona göre aslında tüm olup biten bize Tanrı'dan gönderilmiş bir tür mesajdı. Bu âlem Tanrı tarafından dizayn edilmiş bir sistem, sanki O'nun tarafından çizilip insanlara sunulmuş bir resimdi.⁴³ Her ne kadar ortaya konan fikriyat pek çok eleştiri ve istihzaya maruz kaldıysa da, bu iddialı argümanlar ilmi çevrelerde hararetli tartışmalara konu oldu. Zira ona dair zamanında ortaya konan çoğu eleştirinin felsefi olmaktan çok popülist unsurlar taşıdığını görmekteyiz. Müteakip bölümde göreceğimiz gibi merkezinde Tanrı'nın olduğu bir dünyayı düşleyen düşünür, bir anlamda Tanrı'ya yer açmak için maddeyi yadsımaya çalışmaktadır. Bundan dolayıdır ki, ona göre Tanrı duyu idealarını doğrudan zihnimize koymuştur. Burada algılarımız ve hislerimiz aslında zaten sahip olduğumuz bilgiyle yüzleşmek için birer aracı konumundadır.⁴⁴ Tüm idealarımız doğrudan ve sistematik bir şekilde Tanrı'dan gelmektedir. Yani ben ne yapmak istersem, Tanrı o ideayı o an zihnime göndermektedir.⁴⁵

Oldukça cesur ve anlaşılması zor olarak nitelendirilen immateryalist düşüncenin ortaya çıkardığı retoriğin zihinsel bir sürecin ürünü olması

43 Bkz, Richard Franck, *Modern Philosophy the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Routledge, London,-2004, s.190-191. Bu eser bundan sonra "Modern Philosophy" kısaltmasıyla kullanılacaktır.

44 Bkz, R.Franck, *Modern Philosophy*. s.194-195

45 Bkz, R.Franck, *Modern Philosophy*, s.196

nedeniyle, ortaya konan iddiaları da test imkanı yoktur. Aslında düşünüre getirilen eleştirilerin en önemlilerinden birisi de bu noktadadır. Bireysel bir doğru üzerine temellenen bu immateryalizmin bağımsız bir sağlamasını yapmak oldukça zor gözükmektedir. Ancak onun bu çabasının amacını bilmenin, düşünürü anlama yolunda bizlere önemli avantajlar sağlayacağı kesindir. Onun immateryalizmle ortaya koymaya çalıştığı, aslında madde olarak tanımladığımız şeyin gerçekte var olmadığını gösterme çabasıdır. Fiziksel olarak algıladığımız ve belki de düşünce tarihinin ilk dönemlerinden beri madde olarak tanımladığımız bu şey, zihinlerdeki idealardan veya duyu idealarımızın zihin tarafından anlamlandırılmasından başka bir şey değildir. Bu durumda sahip olduğumuz bilgimiz, duyu izlenimlerimizden/idealarımızdan müteşekkil bir bilgi havuzundan elde ettiğimiz şeyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksa zihinden hariç bir algı nesnesi başka bir yerde mevcut değildir.⁴⁶

Yeni bir idealizme Doğru

Düşünce tarihinin ilk sistem filozofları olan Platon (ö. M.Ö. 347) ve Aristo'dan (ö. M.Ö. 322) günümüze değin, realizm ve idealizm zımnı bir mücadele içinde olmuşlardır. Sanki her şey tekerrür edermişçesine, zamanların geçmesi, imkânların artması bu mücadeleyi sonlandırmamış aksine yeni argümanlarla devam etmesini sağlamıştır. Tarih boyunca her ne kadar filozoflar kendilerini idealist ya da realist olarak isimlendirmeseler de, onlar hakkında araştırma yapan bizlerin, onları daha iyi anlamak/anlamlandırmak için tarih sahnesinde böyle bir sınıflandırma yaptığı aşikârdır. Berkeley'in yaşadığı dönemi dikkate aldığımızda, hem tarihsel hem de felsefi açıdan büyük kırılmaların ve dönüşümlerin olduğu bir zaman diliminde yaşayıp, entelektüel açıdan oldukça zorlu bir ortamda fikirlerini ortaya koyduğunu görmekteyiz. Onu meşhur eden ve bir önceki bölüme de kısmen ele almaya çalıştığımız, immateryalist düşüncenin ortaya çıkardığı entelektüel etki ve eleştiriler göz önünde bulundurulduğunda onun bir idealist mi, yoksa basit bir immateryalist mi olduğu hususunda şüpheler ortaya çıkmaktadır. O, İmmateryalizm gibi bir fikri, maddenin egemen olduğu ve mensubu bulunduğu ampirist gelenek içinde ortaya koyacak kadar cesur ve kararlı birisidir. İşte tam bu nedenden dolayı onu farklı bir idealist

46 R.Franck, *Modern Philosophy*, s.109

ve düşüncelerini de yeni bir idealizmin başlangıcı olarak görmek, yani düşünürümüzü idealist bir immateryalist olarak isimlendirmek/tanımlamak aslında daha doğru olacaktır. Bununla birlikte düşünürü en büyük idealist ya da İngiliz Felsefesi'ndeki mistik idealizmin bir avukatı ya da savunucusu olarak gören yaklaşımlar da oldukça meşhurdur.⁴⁷

Berkeley'e göre bilginin nesnesi fikirlerimizdir. Selefi olduğu Locke'un aksine birincil niteliklerin hem zihinde hem de fiziki dünyada var olacağını reddederek, tek gerçekliğin fikirlerimiz olduğunu bunun da menşinin zihnimiz olduğunu ifade etmiştir. Var olduğuna inandığımız her şey zihinsel bir süreçten ve bizim algılamamız sonucunda ortaya çıkan bir bilgi birikiminden başka bir şey değildir. Bu açıdan varlık ya da var olma aslında "esse est percipi" olarak ifade edilen algılamanın ta kendisidir.⁴⁸ Bu açıdan var dediğimiz her şey algılayanın algılamasıyla meydana gelmektedir. Algılayanın olmadığı bir evren de dolayısıyla yok hükmündedir.⁴⁹

Düşünürü pür bir idealist olarak isimlendirmek mümkün olmamakla beraber, ortaya koyduğu fikirleri ve özellikle de yaşadığı hayat tarzını ele aldığımızda kayda değer idealist bir tavır içinde olduğunu da kabul etmek gerekiyor. Felsefi faaliyetlerini, dînî ve ahlakî kaygıları için bir destek unsuru olarak kullanmış, çağın hakim algısı olan maddeciliğin ortaya çıkardığı ve çıkaracağı muhtemel sonuçlara binaen immateryalizm gibi herkesçe anlaşılması ve kabul edilmesi zor bir düşünceyi ortaya koymuştur. Onun idealizminin en önemli epistemik temeli, algıladığımız nesnelerin ilk hallerinin zihnimizde bilkuvve mevcudiyetini ortaya koymasıdır. Diğer bir unsur da onun teistik tavrıyla ilgili olarak da karşımıza çıkan, tüm bu algılarımızın sezgiyle ilişkilendirilmesidir. Zira sezgi kanıtlanabilir bir bilgi olmaktan öte, doğrudan ve anında bilinebileceği kabul edilen bir bilgi edinme aracıdır.⁵⁰ Bu açıdan tüm maddesel varlığı yadsımış, sezgi ve ruha yüklemlediği anlamla açıktan çağının hakim algısına ters düşmüş özgüve-

47 Bkz, Ahmet Cevzici, *Felsefe Tarihi*, s.599, G.C. Caffentzis, "Locke, Berkeley and Hume as Philosophers of Money", *George Berkeley: Religion and Science in the Age of Enlightenment*, ed: Silvia Parigi, Springer, 2010, s.58

48 Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s.390

49 R.Franck, *Modern Philosophy*, s. 21

50 Bkz, R.J.Fogelin, *Principles*, s. 22

ni yüksek bir idealisttir. Zira düşünce sisteminin temelinde ve ideallerinin yegâne amacı inandığı Tanrı'nın kemaline dair oluşabilecek zihinsel bir nâkısayı meydana gelmeden önlemektir. Yanlışa düştüğüne inandığı pek çok çağdaşının onu başarısızlıkla nitelendirmesine rağmen, o her zaman inandığı bu düşünce ve hayat tarzı için mücadele etmiş bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en önemli göstergesi de kuşkusuz onun çarpıcı hayat hikâyesidir.⁵¹

Ona göre bazı gerçeklikler aslında bize o denli yakın ve açıktır ki, algılamak için bakmak yeterlidir. Duyu idealarımızı zihin olmaksızın var olamasalar da, onlara benzeyen şeyler, zihin olmaksızın düşünemeyen bir cevherde olabilirler. Bunlar gerçek ideaların kopyalarıdır. Etrafımıza dikkatlice baktığımızda ruhsal/tinsel özlerin, zihinlerin ya da insan ruhlarının olduğunu ve bunların istediklerinde iradeleriyle kendilerine idealar yarattığını görebiliriz. Ancak bu idealar duyu idealarına göre daha zayıf ve geçicidir. Zira duyu ideaları doğa yasalarına göre işleyen bir sistemde bizler tarafından algılandığından dolayı daha güçlü iken zihnimizdeki etkileri daha canlıdır. Bu yüzdendir ki, kaynağı zihin olan epistemik bir ortamda hiçbir zaman ontik bir çelişkiye düşmeyiz.

Soyut Kavramların Reddi

Sadece algılanan ve algılanmış olan şeylerin varlığının kabul edildiği Berkeleyci varlık tasavvurunda önemli bir eleştiri noktası da soyut kavramlara dairdir. Soyutlama insanoğlunun gayri ihtiyari bir şekilde günlük hayatta ve dolayısıyla düşünsel alanda da kullandığı epistemik araçlardan biridir. Aslında idealist olarak adlandırmaya çalıştığımız bir düşünürün soyutlamaya ve onun devamı niteliğindeki soyut düşüncelere/idealara bu denli karşı olması da ayrı bir tartışma konusudur. Zira geliştirmeye çalıştığı karşı argümanların, savunmaya çalıştığı düşünceler içinde kullanılabilirliğinin farkında olması gerekirdi.

Ona göre soyut ideaları/düşünceleri içeren soyut varlıklar diye bir şey yoktur. Zira onun açısından soyut düşüncelere dair ortaya konacak bir

51 Bkz, H.B. Acton, "George Berkeley", *Maxmillian Encyclopedia of Philosophy*, 2. Edition, c. I, 2006, s.573; <http://tigger.uic.edu/~hilbert/Images%20of%20Berkeley/BerkLife.htm>, 30.01.2014; *The Concise Encyclopedia of Western Philosophy and Philosophers*, ed. J.O. Urmsen, Hawthorn Books Inc, New York-1990, s. 64.

doktrin sonsuz bir karmaşanın da kaynağı olacaktır. Bu yaklaşımı onun im-materyalizmi yanında ayrıca nominalist bir düşünür olarak da nitelendiril-mesine neden olmuştur.⁵² Düşünür oldukça tartışmalı olarak nitelendirilen bu düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir:

Ayrı ayrı var olamayacak nitelikleri birbirlerinden soyutlayabilece-ğimi, onları birbirlerinden ayrı kavrayabileceğimi ya da daha önce sözü edilen yolla tikellerden genel kavramlar oluşturabileceğini –ki soyutlama bu ikisi demektir- kabul etmiyorum. Çoğu insanın benim durumumda olduğunu söyleyeceğini düşünüyorum, bunun için ye-terli nedenim var. Büyük çoğunluğu oluşturan sıradan ve okumamış insanlar hiç mi hiç yanaşmazlar. Soyut kavramların zahmetsizce, sıkıntıya girmeksizin ulaşılabilecek şeyler olmadıkları söylenir; o halde, eğer böyle şeyler varsa, haklı olarak bunların yalnızca bilgili insanlara özgü şeyler oldukları sonucuna varabiliriz.⁵³

Düşünür açısından alelade insanların pek de ilgi alanında bulun-mayan soyut kavramların reddinin onun açısından önemli bir yeri vardır. Ancak bu noktada Berkeley ileride oluşması muhtemel zihin karmaşasına karşı, genel ideaların varlıklarını mutlak anlamda yadsımadığını, yalnızca soyut genel idealar düşüncesine karşı çıktığına dikkat çekmiştir.⁵⁴

Soyut idealar düşünce tarihi boyunca, genellikle bilginin genişleme-si ve yeni düşün alanları açmak için kullanılmıştır. Ancak Berkeley bilgi-nin artırımı ve hatta genel kavram ve kanıtlamalara ulaşmak için bu tür bir soyutlama yolunun kullanılmasına gerek olmadığını düşünmektedir. Zira insanoğlunun tarih boyunca kaydettiği ilerlemenin, büyük emekler ve sı-kıntılar sonucunda meydana geldiği herkesçe malumdur. Ancak soyutlama ve soyut kavramlarla ortaya konulan bilgisel alan bu çabaya bir saygısız-lık, hatta insanların henüz çözemedikleri paradokslara karşı da zaafının bir ifadedir. Zira bu tavır en nihayetinde insanları, yapılan araştırmaların fay-dasızlığına inanmasına ve ümitsizliğe kapılmasına da neden olacaktır.⁵⁵ Bu

52 Bkz, R.J.Fogelin, *Principles*, s.12; düşünürün zaman zaman solipist zaman zaman da nominalist olarak nitelendirilmesinin temelinde aslında Locke ve soyut ideaların imkansızlığı düşüncesi vardır. Bkz, Robert Muehlmann, *Berkeley's Metaphysics: Structural, Interpretive and Critical Essays*, Penn State Press, Pennsylvania-2010, s.11

53 G. Berkeley, *İlkeler*, Giriş 10, s.19

54 Bkz, G. Berkeley, *İlkeler*, Giriş 12, s.22

55 Bkz, G. Berkeley, *İlkeler*, Giriş 17, s.28

nedenle düşünür böyle bir yaklaşımın ortaya çıkaracağı zararlara karşın, reddedilmesi gerektiğini düşünmektedir. Zira güvenilir bilginin sağlanması ve ona zarar veren her unsurun bertaraf edilmesi gerekmektedir. Soyut düşünceler de bunlardan birisidir. Zira soyut düşünceler zihni bulandıran kafamızı karıştıran ve doğru düşünmemize engel olan gizemli ağlar gibidir. Bu gizemli ağlardan kurtulmaksızın doğru düşünceye ulaşmak oldukça zor olacaktır.⁵⁶

Düşünüre göre düşünemeyen ya da algılanmadan var olduğuna inandığımız, adına da çoğunlukla madde dediğimiz şeyin varlığına dair inancımızın temelinde de aslında soyut idealara olan inanç vardır. Zira algılanmaksızın var olduğuna inanmak zaten başlı başına ustaca bir soyutlamadır.⁵⁷ Zihin olmaksızın, madde tanımlamada kullandığımız uzam, şekil ve devinim hakkındaki inanış, aslında bizlere bir şey ifade etmemektedir.⁵⁸ Bu soyut idealar öğretisinin ortaya çıkardığı bir yanılsamadır.

Düşününürün, bir şeyi ifade etmek için kullandığımız genel terim ve ifadelerin önemini kabul etmekle birlikte soyutlama sonucunda oluşan açıklama ya da terimleri kabul etmediğini görmekteyiz. Soyutlamanın en çok kullanıldığı saha da kuşkusuz kendisinin de ilgi alanlarından olan matematik ve geometriyle ilgili ifadelerdir. Özellikle geometrik şekillere dair zihinsel kurgu burada önemli bir tartışma konusu olarak karşımızdadır. Mesela tümel bir üçgen ideasından hareketle ortaya konan soyut ideanın her türlü üçgen için geçerli olup olmadığını söyleyebilir miyiz? Böyle bir doğrulama yapmak ve tümel bir gerçekliği ifade etmek için tüm üçgenleri ele almamız gereklidir. Ya da tüm üçgenlerin bu doğrulamaya katkıda bulunduğu bir ifade kullanmalıyız ki, aslında her ikisi de mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki, soyut düşünceler aslında içinden çıkılmaz labirentler gibidirler.⁵⁹ Yukarıda ifade ettiğimiz tüm bu hususları da ele alarak ifade edebiliriz ki, Berkeley'ye göre soyut idealar hakkında geleneksel yaklaşım-

56 Bkz, G. Berkeley, *İlkeler*, Giriş 22, s. 32

57 Bkz, G. Berkeley, *İlkeler* 4, s. 37

58 Bkz, G. Berkeley, *İlkeler*, 11, s. 42

59 Bkz, G. Berkeley, *İlkeler*, s. 26-27; Düşününürün soyut kavramlara olan eleştirisinin temelinde Locke eleştirisi yatmaktadır. Bu açıdan o da Locke'un çokça kullandığı üçgen örneğiyle bunu anlatmaya çalışmıştır. Bkz; Jonathan Bennett, *Locke, Berkeley and Hume, Central Themes*, s. 37

ların esası yoktur. Soyut idealara dair yorumlar hem verimsizdir; hem de hatalarımızın kaynağı durumundadır. Zira bizler içinden çıkamadığımız çoğu hususta ve özellikle de varoluşa dair sorunsallarda, soyutlamanın gücüne yüklediğimiz anlama bir çözüme ulaşacağımız kanısını taşımaktayız. Hâlbuki bir şeyin varlığıyla ilgili idea ne bir algılayıcı, ne de algılanandır.⁶⁰

Metafizik Düşüncenin Yeniden İnşaası

Berkeley'in düşünce dünyasına hakim olan amaç, inandığı metafizik unsurların öneminin yeniden inşa edilmesidir. Bu inşa faaliyetinin merkezinde ise Tanrı inancı yatmaktadır. İnanca bağlı bir toplum ve ahlak anlayışı ve buna göre kurgulanmış bir tavır, düşündürün felsefesinin önemli dinamikleri arasındadır. Aslında onun idealizminin de bir tür "metafizik idealizm" olarak adlandırıldığını unutmamak gerekiyor.

Tanrı Anlayışı

Bilgi anlayışı ve immateryalist düşünce kısmında zaman zaman bahsettiğimiz gibi, her şeyin zihinsel bir kaynağa indirildiği Berkeleyci düşüncenin nihayetinde ulaştığı şey Tanrısal mesajın keşfidir. Bu keşif aslında etrafımızda olup biteni anlamlandırırken, kendimizi ve Tanrı'yı yeniden keşfetmek demektir. Ona göre bu gördüğümüz âlem, Tanrı tarafından yaratılmış/üretmiş ve bizlere sunulmuş büyük, muhteşem bir resim gibidir. Bu âlemde gördüğümüz nizam ve güzellikler de aslında onun varlığı için bir delil mesabesinde.⁶¹

Berkeley'in düşüncesinde Tanrı'nın anlamı, önemi kanıtlanması demek onun tüm felsefesini ve idealizmini anlamakla hemen hemen eşdeğerdir. Ortaya koyduğu fikirlerin, yaptığı bilimsel çalışmaların, dinsel bir amaç uğruna iyi kurgulanmış çalışmalar olduğu aşikârdır. O geleneksel din âlimleri gibi Tanrı'yı detaylı bir kanıtlama girişiminde bulunmamıştır. Düşündür İlkeler ve Üç Konuşma adlı eserlerinde, gerekliliğe dayalı bir Tanrı anlayışını ortaya koymaya çalışmıştır. O, temelinde gaye ve nizamın hâkim olduğu bir Tanrı kanıtlanmasının gerekçelerinin hakim olduğu, sezgisel bir Tanrı inancı ortaya koymaktadır. Ancak şu var ki, bu eserlerde hiçbir zaman bir teoloji kitabı gibi gerekli argümanlar bir araya getirilme-

60 Bkz, R.J.Fogelin, *Principles*, s. 82

61 Bkz, R.Frank, *Modern Philosophy*, s. 190-191

miş, sadece sonuçlar üzerinden ortaya konmaya çalışılan bir Tanrı anlayışı inşa edilmeye çalışılmıştır.

İhtiyaçtan ortaya çıkmış, doğal bir zorunluluk olarak kabul ettiğimiz bir Tanrı'yı algılamayı başarmak, aslında insanoğluna pek çok imkânlar sağlamıştır. Berkeley'e göre O'nu tanımak, bir anlamda kendimizi tanımak anlamına gelmektedir. Zira böyle bir tanımının ona göre çok yüce bir amacı vardır. Bu ise sahip olduğu inancı korumak ve yüceltmektir; bu ise Tanrı'ya olan inancızı ve ona dair algımızı yeniden revize etmekle mümkündür. Maddecilerin savunduğunun aksine, maddi dünya ile ilgili algımız alışkanlıktan kaynaklanan basit bir yanlışlığa dayanmaktadır. Bu yanlışlığın kaynağı ise hislerimizin ilahî dilini yanlış yorumlamaktır.⁶²

Düşününürün, selefi olan Locke'a getirdiği eleştirilerden birisi de inanç hakkındadır. Berkeley, onun ünlü saat metaforuna bağlı mekanik alem tasavvuruna itiraz etmektedir. Zira böyle bir algının imlediği Tanrı ve yaratma gücü eksik bir gücün ifadesi olacaktır. Berkeley'in Locke'a olan eleştirisi yaptığı hatadan ziyade, sebep olduğu sonuçlar ve ortaya çıkardığı ve çıkaracağı olumsuz sonuçlara yöneliktir. Bu nedenle onun maddî/fiziki alemle ilgili olan immateryalist düşüncesini temellendiremeye çalışmasındaki en büyük amaç, ezeli ve ebedi, kâdir-i mutlak bir Tanrı'yı imlemesidir.⁶³ Onun inandığı Tanrı yukarıda sayılan niteliklerinin yanında mutlak iyi olan, yaratılmışların bağlı olduğu doğal bağlardan azade ve kötülüğün nedeni olmayan bir Tanrı'dır.⁶⁴

Tanrı'nın varlığına dair düşünürün ortaya koyduğu iki önemli argüman vardır. Bunlardan birincisi düşüncesinin temeli olan sezgi kavramıdır. Diğerisi ise bu alemde gözlemlediğimiz düzen ve sistemin bizlere sunduğu, akıllı bir tasarımın ya da gaye ve nizamın hakimi olan yaratıcıya olan inançtır. Ona göre Tanrı'ya olan inancımız sezgisel olarak zaten bizde vardır. Buna dair bilgi de aslında rasyonel bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira şeylere dair idealarımızın mutlaka bir nedeni olmalıdır. Bu neden dünyadaki düzeni ve ona hakim olan mutlak bir gücü bize göstermektedir. Bu insanoğlunun Tanrı'nın varlığını akli olarak temellendirmesi için ye-

62 Bkz, R.Franck, *Modern Philosophy*, s. 226

63 Bkz, Alexander Broadie, "Roger Bacon", *The Oxford Companion to Philosophy*, s. 90

64 Bkz, Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s. 391

terlidir. Ona göre deneyimlediğimiz her şey aslında Tanrı'nın varlığı için bir delil durumundadır.⁶⁵ Berkeley bu düşüncesini 146. ve 147. ilkelere açıkça şu şekilde ortaya koymaktadır:

Kimi şeylere baktığımızda bu şeylerin ortaya çıkarılmasında insan etmenlerinin bir payı olduğuna inanabiliriz; ancak algıladığımız ideaların ya da duyumların büyük çoğunluğunu oluşturan, 'doğa yapıtları' denen şeylerin insan istenci/iradesi tarafından ortaya çıkarılmadıkları herkes için apaçıktır. Kendi başlarına kalıcı olduklarını düşünmek tutarsızlık olacağına göre bu şeylerin nedeni olan başka bir tin olmasıdır. Doğal şeylerin değişmez düzenliliklerinin, düzenlerinin, kesin-tisiz sürekliliklerinin, yaratılarda büyük olandaki şaşırtıcı görkem ve güzelliğin, kusursuzluğun, küçük şeylerdeki ince ve duyarlı düzenin, bütündeki şaşmaz uyumun, karışıklığın ve hepsinden önemlisi değerleri hiçbir zaman tam olarak anlaşılmayan hayvansal acı ve zevk yasalarının, güdülerin, doğal eğilimlerin, tutkuların üzerinde dikkatle düşünür, bütün bunları göz önünde tutar ve teklik, öncesizlik-sonsuzluk, sonsuz bilgelik, iyilik ve kusursuzluk yüklemelerinin ne anlama geldiğine ve ne denli önemli olduklarına dikkat edersek bunların yularında sözünü ettiğimiz 'her şeyin içindeki her şeyi yöneten' ve 'her şeyin kendisinden oluştuğu' tinin yüklemeleri olduğu açıkça anlarız derim.⁶⁶

Düşünür bu sözleriyle başka herhangi bir zihin ya da tinin hiç kuşkuya yer bırakmaksızın bilinebileceğini göstermeye çalışmıştır. Ona göre Tanrı'ya dair bilgimiz insanın varoluşundan daha açık olduğu için O'nu bilmek de daha kolaydır.⁶⁷ Aslında tabiat sistemdeki idealar ve duyumların hepsi bizler tarafından üretilmiş olup insanın kaderine dayanmaktadır. Burada önemli olan bu sisteme neden olan bundan daha yüce bir ruhun mevcut olması gerekmektedir. Bu alemdeki harmoniyi görüp ona hayran-

65 Bkz, R.Franck, *Modern Philosophy*, s.228-229; düşünürün tam bir kelamcı ya da ilahiyatçı gibi nizam kanıtını ya da akıllı bir dizayn delilini küllü bir şekilde kabul ettiğini söylemek zor olmakla beraber, Tanrı'nın varlığını ortaya koyma bakımından önemlidir. Hatta onun bu kanıtı karşı çıktığı bile söylenebilir. Aslında düşünürün yapmak istediği tek şey, hem Tanrı'nın hem de sınırlı ruhların varlığını kanıtlamaya çalışmaktır. Bkz, Robert Fogelin, *Routledge Philosophy GuideBook to Berkeley and the Principles of Human Knowledge*, Routledge-2003, s. 138

66 G.Berkeley, *İlkeler*, 146, s. 127

67 Bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 147, s. 127

lık duyduğumuz bu sistemin kurgu sahibi, düşünüre göre bizzat Tanrı'nın kendisidir.

Daha önce de değindiğimiz gibi Berkeley teologlar gibi tafsilatlı Tanrı kanıtlaması içine girmemiş çünkü buna ontolojik şekilde ihtiyaç da duymamıştır. Diğer bir başlık altında da ele alacağımız gibi, düşünürün okazyonist tavrı zaten her şeyin Tanrı ekseninde döndüğü bir düşünceyi imlemekte ve O'nu merkezi bir konuma yerleştirilmektedir. Düşünürün bu sistemi destekleyici mahiyette bize hatırlattığı delillerden birisi klasik deyişle 'gaye-nizam delili' veya günümüzdeki modern kullanımıyla 'akıllı tasarım delili' diyebiliriz. İlkelerin 146. maddesinde karşımıza çıkan akıl yürütme aslında doğal olarak bir Tanrı'nın varlığına bizleri götürmektedir.⁶⁸ Düşünürün bu görüşlerini destekleyen önemli ifadelerine ayrıca Üç Konuşma'da da rastlamaktayız. Philonous'un dilinden düşünür Tanrı hakkındaki fikrini coşkunlukla şu şekilde ifade eder:

Bütün bu muazzam sistem dille anlatılamayacak ve akılla kavranamayacak kadar güzel ve görkemli değil midir? Bütün gerçeğin bu en soylu, bu en güzel manzaralarını görmezlikten gelen bazı filozoflar nasıl bir davranışa layıktırlar? Yaratılışın bütün görülebilir güzelliğin hayali bir parıltıdan ibaret olduğunu düşünmeye bizi götüren o ilkeler nasıl tutup desteklenebilir? Daha açık söylemek gerekirse, senin şu şüpheciliğinin bütün aklı başında insanlarca son derece saçma bulunmamasını bekleyebilir misin?⁶⁹

Sezginin, düşünürün Tanrı'ya dair ortaya koyduğu düşüncelerde gaye ve nizam argümanı kadar önemli bir yeri vardır. Yapılan tüm faaliyetlerimizin aslında o hakikati keşfetmekten başka bir şey olmadığını söyleyen düşünür, bunu şu şekilde ifade etmiştir:

Öyleyse biraz düşünebilen için Tanrı'nın ya da zihinlerimizin yanı başında, zihinlerimizde bizi sürekli etkileyen bütün bu ideaları ya da bu duyuları yaratan, kendisine saltık ve bütünüyle bağlı olduğumuz, kısaca söylersek, 'içinde yaşadığımız, devindiğimiz, varlığımızı bulduğumuz' bir tinin varoluşundan daha apaçık bir şey olamaz. Zihinimizin bu denli yakınında duran, böylesi açık ve büyük bir gerçeğe bu kadar az insanın kulak vermiş olması, Tanrı'nın böylesi açık be-

68 Bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 146, s.127, R.J.Fogelin, *Principles*, s.52-53.

69 G.Berkeley, *Üç Konuşma*, s.65. Benzer ifadeler için ayrıca bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 151. S.130, G.Berkeley, *Üç Konuşma*, 64.

lirtileriyle kuşatılmışken, sanki fazla ışıktan körleşmiş gibi bunlardan pek az etkilenen insanın ahmaklığının ve dikkatsizliğinin acıklı bir örneğidir.⁷⁰

Berkeley'in inandığı Tanrı bu âlemi insanlara hem bir lütuf, hem de ibret olması için yaratmıştır. Bu lütfu ulaşabilmek için insanın algılama ve bilinç düzeyini geliştirmesi gerekmektedir. Düşünemeyen kalabalıklar genellikle Tanrı'yı göremediklerini ileri sürmüşlerdir. "Onu insanı görür gibi görseydik O'na inanır buyruklarına da itaat ederdik" derler. Aslında tarih boyunca bu tür itirazlarla ortaya çıkanlara karşı düşünür, çokta ciddi bir şekilde bir argüman üretmeye de çalışmamıştır. Onun açısından Tanrı'nın algılanması, bireyin etrafında olup biteni algılamasından daha kolay ve daha aşikâr bir durumdur. Kişinin bunu gerçekleştirebilmesi için sadece gözünü açması yeterlidir.⁷¹

Din, Ahlak ve Toplumsal Yozlaşma

Berkeley idealizminin ana dinamiklerinden birisi de din anlayışına bağlı olarak yaşadığı ortamda gözlemlediği ahlak problemleri ve toplumsal yozlaşmaya dair tespitleridir. Hayatının en büyük ideallerinden birisi olan Bermuda'daki koleji Yeni Dünya'daki ahlaklı toplumu oluşturacak din adamlarını yetiştirmek için kurmuştu. Hayatının her aşamasında onulmaz bir idealist olan düşünürün en önemli ideali, ahlakî değerleri yeniden toplumun değer yargıları arasındaki layık olduğu yere getirmeye çalışmaktır. Onun bu amaca yönelik olarak kaleme aldığı ve ahlakî yozlaşmaya dikkat çektiği *Büyük Britanya'nın Çöküşünü Engellemeye Yönelik Deneme*⁷² isimli eseri dikkate değer bir çalışmadır.

Düşünürün ahlak kavramına yaklaşımı din anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır. Din kökenli bir ahlakî anlayışı savunan düşünüre göre, Tanrı inancının olmadığı ya da varlığının reddedildiği bir toplumda dinsel düşünce yozlaşır ve insanların başa çıkamayacağı ahlak erozyonları meydana gelir.⁷³ Kendi yaşadığı dönemdeki bocalamanın ana sebeplerinden birisi de

70 G.Berkeley, *İlkeler*, 149, s.129

71 Bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 148, s.128-129

72 Bkz, George Berkeley, *An Essay Towards Preventing the Ruin of Great Britain*, The Works of George Berkeley (içinde), vol.III, Londra-1820

73 Bkz, *The Concise Encyclopedia of Western Philosophy and Philosophers*, ed. J.O. Urmson, s.67

rasyonalizmle alevlenen, Kartezyen düşünceyle perçinlenen ve Locke ile devam eden modernleşme sürecinin ortaya koyduğu tabiat algısının, insanı Tanrı ve insanlık arasında bir ikilemde bırakmasıdır.⁷⁴ Bu ikilem Tanrı anlayışının zedelenmesine ve buna bağlı olarak ateist görüşlerin daha da yaygınlaşmasına neden olmuş; nihayetinde insanları düzen halinde tutan ahlak ilkesinin temelleri sarsılmıştır. İnsanın dine karşı kayıtsız kalması, ateist ya da Maniheizm gibi akımların yandaşı olabilmesinin nedeni sadece o kişilerin dikkat ve kavrayış eksikliğinden başka bir şey değildir.⁷⁵

Okazyonalist Tavır ve Nedensellik

Berkeley'in idealist immateryalizminin en önemli yapı taşlarından birisi de okazyonalizmi çağrıştıran tavrı ve onu destekleyen nedensellik düşüncesine olan yaklaşımıdır. Bazen sübjektif bir idealizm olarak tanımlanan bu yapıda düşünür, mensubu olduğu ampirist geleneği ve selefi Locke'u takip ederken, nedensellik düşüncesindeki tavrı ve okazyonalizme benzer duruşuyla bir anlamda halefi olan Hume'u öncelediğini söyleyebiliriz.⁷⁶ Deistik yaklaşımların yoğun olduğu Locke'un aksine, düşünürün dünyasında Tanrı, kadiri mutlak bir özelliğe sahiptir.

Tanrı'nın merkeze alındığı düşünce sistemlerinde okazyonalist/vesileci tavır genellikle bilkuvve olarak varlığını sürdürmüştür. Realist akımların önem kazandığı Yeniçağla birlikte din ve Tanrı kavramlarına dair ortaya çıkan negatif unsurlar, bu tavrın yeniden önem kazanmasında ve hatta bir savunma aracı haline gelmesinde etkili olmuştur. Berkeleyci anlayışı etkileyen olan bu düşüncenin amacı, Tanrı'nın insanlar indinde kaybettiği önemin yeniden kazanılmasıdır. Bunun için ortaya koyduğu fikirlerde, bu düşüncenin selefleri olan Gazzâlî (ö.1111) ve St. Thomas (ö.1274) gibi bazen okazyonalist/vesileci metafizik algıyı anımsatan unsurlara başvurmuştur. Ancak yine de Berkeley kendinden önce önemli okazyonalistler olarak karşımıza çıkan, Gazzâlî, St. Thomas, Descartes (ö.1650), Malebranche (ö.1715) ve Autrecourt (ö.1369) gibi klasik anlamda bir okazyonalist olmadığını ama bu düşüncenin imlediği Tanrı ve nedensellik düşüncesinden

74 Bkz, R.Franck, *Modern Philosophy*, s.190

75 Bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 154, s.133.

76 Philips D. Cummins, "Berkeley on minds and agency", *The Cambridge Companion to Berkeley*, s.224

büyük oranda etkilendiğini söylemek gerekmektedir. Gerçi klasik anlamda bir okazyonalist sayılmasa da onu yine de immetaryalist düşüncesinde yer bulan nedensellik algısı bakımından bir okazyonalist sayanlar da olmuştur. Özellikle nedensellik bağlamıyla bağlantılı olarak Tanrı kavramına getirdiği yorumlar ve yüklediği anlamlar onun okazyonalist tavrından derin bir şekilde etkilendiğini, hatta zaman zaman da bu tavrı benimser ifadeler kullandığını söyleyebiliriz.⁷⁷ Ancak bunun yanında bazı düşünürler de onun hiçbir zaman bir okazyonalist olarak adlandırılmayacağını zira soyut kavramlar hususunda ortaya koyduğu eleştirinin bir anlamda bu anlayış içinde geçerli olabileceğini söylemişlerdir. Özellikle aranedan/occasion kavramı gerçekten de 68, 69, 70, 71, 72. İlkeler’de ele alınmış, onun Tanrı ve nedensellik düşüncesinden farklı olarak bu kavrama kısmi bir eleştiri getirdiğini de görmekteyiz.⁷⁸

Ona göre Tanrı hiçbir şeyi boş yere yaratmamış ve yapmamıştır. Her şeyin bir hikmeti vardır. Bu alemi de insanın faydası için yaratmıştır. O bizim duyu idealarımızın nedeni yani gerçek sahibidir. Aslında biz tüm deneyimlerimizle tamamen Tanrı’ya bağımlıyızdır.⁷⁹ Vesileci metafiziğin bir gereği olarak Berkeley, içinde yaşadığımız bu dünyanın Tanrı’nın bir

77 Bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 65, s.74; Nicholas Jolley, “Berkeley and Malebranche on Causality and Volition, *Central Themes in Early Modern Philosophy*, ed. J.A Cover; Mark Kulstad, Hackett Publishing Company, 1990, s.227-234.

78 Bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 68-72, s.76-78; John Russell Robert, *A Metaphysics for Mob, The Philosophy of George Berkeley*, Oxford University Press, Oxford-2007, s.111, 113, 114, 117, 119; Falkenstein Berkeley’in ifadelerinden farklı bir tür okazyonalizmi canlandırdığı şeklinde bir anlayış ortaya çıkabileceğini ancak bunun bazı ifadeleri farklı yorumlamaktan kaynaklanarak söylenebileceğini ifade eder. Ona göre düşünür aslında nazikçe bu doktrini reddetmektedir. Onun madde bağlamında bu görüşü reddederken ruhlar bağlamında ise herhangi bir reddiye getirmediğini de bilmemiz gerekmektedir. Yine de o nedensellik bağlamında Tanrı’nın bizim idealarımızın tek nedeni olduğunu da açıklıkla ifade etmiştir. Bkz, Anita Avramide, *Other Minds*, Routledge, Oxon-2000 s.129; 18.yy’ın en önemli filozoflarından biri olan Berkeley Malebranche’in okazyonalizminden *büyük oranda etkilennmiştir. Ancak yine de o tam bir okazyonalist olarak nitelendirmek güçtür. O Malebranche’dan etkilenmekle beraber Tanrı’nın yeri ve konumu hakkında ondan farklılaşmaktadır. Aynı değerlendirmeyi Hume açısından da söylemek mümkündür. O da Malebranche’in okazyonalist bakışından etkilenmekle beraber, Tanrı’nın merkeze alındığı bu bakış açısını kabul etmemektedir. Bkz; Stuart Brown, “The Critical Reception of Malebranche” *The Cambridge Companion to Malebranche*, ed. Steven Nadler, Cambridge University Press, Cambridge-2006, s.265.*

79 Bkz, R.Franck, *Modern Philosophy*, s.206-208

yaratması olması bakımından zaten metafizik bir öneme sahip olduğunu düşünmektedir. İçinde yaşadığımız ve duyumsadığımız bu dünya zihinlerden oluşmaktadır. Sınırlı zihinlerin yanında ezeli ve ebedi olan Tanrı'nın zihni de bulunmaktadır.⁸⁰ Bu alemdeki her oluş ve bozuluşta Tanrı'nın varlığıyla karşılaşmaktayız. Her şey aslında bilkuvve bir şekilde düzenlenmiş ve o şekilde yaratılmıştır. Zamanı geldiğinde ve zihinlerimiz o şeyi algıladığında o şey bilgi haline gelmekte yani kuvveden fiile geçmektedir. Bu durum yaratılmışların Tanrı'dan gönderilmiş mesajları anlayıp yorumlamasına benzemektedir. Eğer bir şey hakkında yeteri kadar bilgi ve tecrübemiz olursa onun hakkında doğrudan, düşünmeksizin bir eylemde bulunabiliriz.⁸¹ Tıpkı tabiat kurallarında olduğu gibi belli bir tecrübe halini almış şeylerin artık kural olarak nitelendirildiği ya da günlük yaşamda artık yapageldiğimiz pek çok alışkanlıklarımızda olduğu gibi.

Düşünüre göre sezgisel olarak zaten sahip olduğumuz Tanrı inancının gereği olarak, bu alemdeki oluş ve bozuluşta onun mutlak bir hakimiyetinin olduğunu da kabul ederiz. O yaptığı her şeyde mutlak kudret sahibi olduğu gibi, aynı zamanda hikmeti ile de filde bulunmaktadır. Etrafımızda olup biten hiçbir şey tesadüf eseri olmayıp anlamdan da mahrum değildir. Bu bağlamda düşünürün vesileci metafizik algıya verdiği önemin yanında, realist ve materyalist dünya görüşünün en çok başvurduğu argümanlardan olan nedensellik düşüncesi hakkında ortaya koyduğu görüşler de önemlidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Hume'a bir anlamda öncülük yapan Berkeley'in⁸² zorunlu bir nedensellik düşüncesine karşı çıkması kadar doğal bir tavır olamazdı. O da bir anlamda tıpkı Gazzâlî gibi Tanrı'nın merkeze alındığı vesileci metafizik algıda olduğu gibi, O'nun mutlak kudretine eksiklik getirebilecek zorunlu bir nedensellik düşüncesini kabul etmesi mümkün değildi.

80 Bkz, R.Franck, *Modern Philosophy*, s.221-222

81 Bkz, R.Franck, *Modern Philosophy*, s.223

82 Aradaki bu etkileşime dikkat çekmesi bakımından Hamann'ın "Berkeley olmaksızın Hume, Hume olmaksızın da Kant olmazdı" ifadesi oldukça önemlidir. Bkz, Charles P. Krauth, "Prolegomena", *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, (içinde), s. 35-36; Berkeley'in Hume olan öncülüğü nedensellik kavramının yanında şüphecilik bağlamında da olduğunu söyleyebiliriz. Bkz, Kenneth P. Winkler, "The New Hume", *The Philosophical Review*, vol.100, no:4, 1991, s.575-576

Nedensellik düşüncesinde karşımıza çıkan neden-etki ilişkisinin varlığını kabul etmekle beraber, aradaki ilişkinin alışkanlığa dayandığını ve en önemlisi zorunlu bir nedensellik düşüncesinin materyalistler tarafından savunulduğunu göstermeye çalışmıştır.⁸³ Berkeley'in deyimiyle:

İdealar arasındaki bağlantının neden-etki bağlantısını değil de, ancak bir im ya da gösterge ile gösterilen arasındaki bağlantıyı içerdiği olacak. Gördüğüm ateş, ona yaklaştığımda canımı yakan acının nedeni değil, beni bu acıya karşı önceden uyaran bir imdir. Yine, işittiğim ses şu ya da bu deviminim ya da çevredeki cisimlerin çarpışmasının etkisi değil, bunların göstergesidir.⁸⁴

Ancak zorunlu bir nedensellik düşüncesinin ortaya çıkardığı en önemli çıkmazlardan birisi, Tanrı'nın özgür yaratma filini gerçekleştirmesinin imkânını ortadan kaldırmasıdır. Düşünürün bu imkânı ispat için ortaya koyduğu örneklerden bir tanesi de geleneksel mucize yaklaşımıdır. Bu âlemde gözlemlediğimiz bir nizam vardır. Ancak bu düzenlilik, olağanüstü niteliklere sahip durumlarca kesilebilmektedir. Doğanın olağan düzeninde bu filin sahibi olan Tanrı, hem kendinin yaratma gücünü hem de düzenin insanda oluşturduğu yapıyı bizlere bir anlamda bu şekilde göstermektedir. O, bu âlemi yaratma ve idare etmektedir. Bunun doğa yasaları diye kuraları olmakla beraber, bunlar mekanik, Tanrı tarafından müdahale edilemeyecek kurallar değildir. Bütün bu sistemde insanoğlunun gözlemleyerek bulduğu doğa yasaları vardır. Ancak bu doğa yasaları mucize ile kesintiye uğradığında insanlar kendilerinden üstün bir tinin varlığını tanımaya da hazırdırlar.⁸⁵

Bilgimizin nesnelere olan idealarımız gelişigüzel bir şekilde ortaya çıkmamaktadır. Onlar arasında neden-etki bağlantısına benzer bir bağlantı vardır. Bu bağlantı o kadar muazzam bir insicam ile devam eder ki, onun arkasındaki asıl faili ancak bakabilen gözler görebilir. Bu aradaki bağlantının sadece neden-etki bağlantısı değil ancak bir im ya da gösterge ile gösterilen bağlantıyı içermektedir. Gördüğüm ateş, ona yaklaştığımda canımı yakan acının nedeni değil, beni bu acıya karşı önceden uyaran imdir.⁸⁶

83 Bkz, H. Mustafa Açıköz, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, s.111

84 G. Berkeley, *İlkeler*, 65, s.74

85 Bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 62, s.72; R.J.Fogelin, *Principles*, s.76.

86 Bkz, G.Berkeley, *İlkeler*, 65, s.65.

Berkeley ortaya koyduğu bu tavrın ve nedensellik yadsımasının, diğer görüşleri gibi eleştiri konusu olacağına farkındadır. O diğer görüşlerinde de olduğu gibi bu görüşünde de oldukça samimi ve idealist bir tavır içerisindedir. Düşünür bu tavrını şu şekilde açıkça ortaya koymaya çalışmıştır:

Tanrı'dan korkmayanların, kutsal şeylere saygısı olmayanların tinsel tözle alay eden, ruhun bölünebilir olduğunu ve bedenın çürümeden etkilendiğini varsayan, şeylerin düzeninden bütün özgürlüğü, anlayı ve tasarımı dışlayan ve bunların yerine kendi başına var olan, aptal, düşünmeyen bir tözü koyarak bütün varlıkların kökeni yapan bu dizgeleri eğilimlerine uygun oldukları için benimsemeleri; bir Tanrı'ya ya da dünya işlerinin üstün bir anlak/zihin tarafından denetlendiğini yadsıyıp tüm olaylar dizisi ya kör rastlantıya ya da şu ya da bu cismin itkisinden kaynaklanan ölümcül zorunluluğa bağlayanlara kulak vermeleri çok doğal.⁸⁷

Düşünür bu husustaki eleştiri ve hayretini Philonous'un dilinden de ifade etmeye çalışmıştır. Ona göre etrafımızdaki muazzamlık dille anlatılamayacak ve akılla düşünülemez kadar güzel ve görkemlidir. Bu nedendir ki, Philonous bu gerçeğe ve muazzamlığa şahit olup da hala bunu görmezlikten gelenlerin hangi davranışa layık olduğunu sorgulamaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Berkeley'in yaşadığı dönemdeki kültür havzası, Descartes'in öncülüğünü yaptığı rasyonalizmin artık hızının azaldığı, Locke'un kuruculuğunu yaptığı ampirizmin ise düşünce dünyasına mutlak hakimi olduğu bir zaman dilimiydi. Akıl ve bilim bu dönemde düşünce dünyasını ayakta tutan en önemli iki paradigmaydı. Rasyonel düşüncenin açtığı yoldan, ampirizmin verdiği güçle ilerleyen bilim adamları pek çok yeni hakikatin kapılarını insanoğluna açmışlardı. Her geçen gün yeni bir yenilik ve keşiflerle karşılaşan Batı toplumunda, tabiata karşı onulmaz bir hükmetme arzusu ortaya çıkmıştı. Eski dünyanın metafizik unsurlarının yerine hakikatin ölçüsü olarak maddî unsurlar benimsenir olmuştu. Böyle bir zaman diliminde, düşünce tarihinde kendine yer bulmaya çalışan Berkeley, inandığı metafizik unsurları modern dünyanın ilkeleriyle savunmak için farklı bir yol seçmişti. Kendisi de içinde bulunduğu felsefi geleneğe ters gelecek şe-

87 G.Berkeley, *İlkeler*, 93, s. 91.

kilde, dini ve metafizik unsurlara yeniden yer açmak için maddi dünyanın gerçekliğini yadsıdı. Kendine has idealizminin zirvesi olan immateryalist düşüncesiyle, din ve Tanrı kavramlarının varlığını korumak için adeta herkesle savaşıdı. Karşı geldiği şüpheciliğin argümanlarını kullanarak metafizik unsurların yeniden inşa edilmesi için çalıştı. Onun yaygın kanaatlere getirdiği eleştirileri, nedensellik kavramını ve şüpheciliği kullanış tarzıyla bir anlamda hem Hume'a hem de Kant'a öncülük ettiğini söyleyebiliriz.⁸⁸

“Esse est percipi” var olmak algılanmış olmaktadır ifadesi, düşünürün idealizminin zirvesini ve immateryalizminin nirengi noktasını oluşturmaktadır. Algımızın unsuru olan idealar zihinler tarafından algılanmakta ve Tanrı tarafından yönlendirilmektedir. Tanrı kavramı onun düşünce sisteminin merkezindeydi. Berkeley, modern felsefeyle başlayıp on sekizinci yüzyılda gittikçe ivme kazanan din dışı düşüncelere karşı, bu düşüncenin merkezinde olan madde kavramına dair bir reddiye ortaya koymaya çalıştı. Bunun için çağının bilimsel metotlarını ve geleneksel düşünciyi de kullanmaktan çekinmemişti. Aslında o idealist bir immateryalist olarak ampirist gelenek içinde kalmayı başarmış bir filozof, aynı zamanda dini ve entelektüel idealleri uğruna tüm hakim paradigmayla savaşma cesaretini göstermiş bir din adamıydı.

88 Bkz, Charles P. Krauth, “Prolegomena”, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, (içinde), s. 35-36; Aaron Garrett, *Berkeley's Three Dialogues*, Continuum International Publishing, London-2008, s.134-135

Öz

İdealist Bir İmmateryalist: George Berkeley

George Berkeley, İngiliz deneyci geleneğinin ve aydınlanma düşüncesinin en önemli düşünürlerinden birisidir. İdealleri uğruna yaşamış bir filozof ve din adamı olarak Berkeley, immateryalizm gibi, gerek kendi zamanında gerekse sonrasında oldukça ciddi eleştirilere maruz kalmış bir kavramı, düşünce dünyasının merkezine yerleştirmiş ve ömrü boyunca da onun anlaşılması için çaba sarfetmiştir. Biz bu makalemizde, düşünce tarihinin en önemli idealistlerinden biri olan kabul edilen Berkeley'in, bu kendine has ve tutkulu bakış açısının immateryalist düşünceyi nasıl şekillendirdiğini ortaya koyacağız. Bu arada onun immateryalizminin ana unsurları olan din, ahlak, Tanrı ve soyut kavramlara dair görüşlerinin, düşüncesindeki etkilerinin görülmesini sağlayacağız. En önemlisi ise onun, sadece bir idealist mi yoksa bir immateryalist mi olduğu, ya da idealizmi içinde barındıran bir immateryalizmi öngörüp öngörmediğini irdelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Locke, Berkeley, İmmateryalizm, İdealizm, Okazyonalizm, Tanrı, Din ve Ahlak

Abstract

An Idealist Immaterialist: George Berkeley

George Berkeley is one of the most important thinkers of British empiricist tradition and the Enlightenment. He who was a philosopher and cleric sought a life after his ideals; he placed immaterialism, which has been subject to fierce criticism not only during his lifetime but also after him, in the center of his system of thought and spent efforts to make it understood. In this article, we will try to state how this view of Berkeley who is a unique and passionate idealist has shaped the immaterialist thought. We will also examine how his view of the abstract concepts of religion, morality and God that are the main elements of his immaterialism have influenced his thought. We will also try to discover whether he is an idealist or immaterialist, or he anticipated an immaterialism that includes idealism.

Keywords: Locke, Berkeley, Immaterialism, Idealism, Occasionalism, God, Religion and Morals.

Kaynakça

- A.C. Grayling, “Berkeley’s argument for immaterialism”, *The Cambridge Companion to Berkeley*, ed. Kenneth P.Winkler, Cambridge University Press, Cambridge-2005.
- Acton, H.B., “George Berkeley”, *Maxmillian Encyclopedia of Philosophy*, 2. Edition, c. I, 2006.
- Açıköz, H.Mustafa, *Berkeley ve İmmateryalist Metafiziği*, Elis Yayınları, Ankara-2003.
- Avramide, Anita, *Other Minds*, Routledge, Oxon-2000.
- Bennett, Jonathan, *Locke, Berkeley, Hume, Central Themes*, Oxford University Press, 7.baskı, Oxford-1991
- Berkeley, George, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, (içinde), J.B.Lippincott&Co, Philadelphia-1881.
- , “An Essay Towards Preventing the Ruin of Great Britain”, *The Works of George Berkeley* (içinde), vol.III, Londra-1820
- , *Alciphron, or the Minute Philosopher*, ed. David Berman, Routledge, London and Newyork-1993.
- , *Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma*, ter. K.Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, 1996.
- , “Siris: A Chain of Philosophical Reflection and Inquiries Concerning The Virtues of Tar Water”, *The Works of George Berkeley* (içinde) vol. III, London-1820.
- , İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine, çev: Halil Turan, Bilim ve Sanat, Ankara-1996.
- Broadie, Alexander, “Roger Bacon”, *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford, Oxford University Press, Oxford-1995.
- Brown, Stuart, “The Critical Reception of Malebranche” *The Cambridge Companion to Malebranche*, ed. Steven Nadler, Cambridge University Press, Cambridge-2006
- Burnyeat, M.F., “Idealism and Greek Philosophy: What Descartes Saw and Berkeley Missed” *The Philosophical Review*, , XCI, No:1, 1982.
- Caffentzis, G.C., “Locke, Berkeley and Hume as Phisophers of Money”, *George Berkeley: Religion and Science in the Age of Enlightenment*, ed: Silvia Parigi, Springer, 2010
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, 5.baskı, İstanbul-2014

- Cummins, Philips D., “Berkeley on minds and agency”, *The Cambridge Companion to Berkeley*, ed. Kenneth P.Winkler, Cambridge University Press, Cambridge-2005.
- David Berman, “Introduction”, *Alciphron, or the Minute Philosopher*, (içinde) ed. David Berman, Routledge, London and Newyork-1993.
- Fogelin, Robert J., *Berkeley and the Principles of Human Knowledge*, Routledge, New York, 2005.
- , *Routledge Philosophy GuideBook to Berkeley and the Principles of Human Knowledge*, Routledge-2003
- Franck, Richard, *Modern Philosophy the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Routledge, London,-2004.
- Fraser, Alexander Campbell, “George Berkeley”, *The Works of George Berkeley*, ed. A.C.Fraser, Oxford-1901.
- Garrett, Aaron, *Berkeley’s Three Dialogues*, Continuum International Publishing, London-2008
- <http://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/lookupname?key=Berkeley%2C%20George%2C%201685-1753>, 30.10.2014.
- http://tigger.uic.edu/~hilbert/Images%20of%20Berkeley/Berk_life.htm 30.10.2014
- Jolley, Nicholas, “Berkeley and Malebranche on Causality and Volition, *Central Themes in Early Modern Philosophy*, ed. J.A Cover; Mark Kulstad, Hackett Publishing Company, 1990
- Krauth, Charles P., “Prolegomena”, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, (içinde), J.B.Lippincott&Co, Philadelphia-1881.
- Locke, J. Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul-1996.
- Muehlmann, Robert, *Berkeley’s Metaphysics: Structural, Interpretive and Critical Essays*, Penn State Press, Pennsylvania-2010
- Robert, John Russell, *A Metaphysics for Mob, The Philosophy of George Berkeley*, Oxford University Press, Oxford-2007.
- *The Concise Encyclopedia of Western Philosophy and Philosophers*, ed. J.O. Urmson, Hawthorn Books Inc, New York-1990
- Timuçin, Afşar, *Düşünce Tarihi*, BDS Yayınları, İstanbul-1992.
- Winkler, Kenneth. P., “Introduction”, *The Cambridge Companion to Berkeley*, ed. Kenneth P.Winkler, Cambridge University Press, Cambridge-2005.
- , “The New Hume”, *The Philosophical Review*, vol.100, no:4, 1991.